

מחשבה בטומאה

א. גדר וטעם הדין

בדיני טהרות ישנה הלכה מיוחדת שחפצים מסוימים צריכים "מחשבה" כדי לקבל טומאה. אדם צריך לחשוב שהוא מעוניין להשתמש בחפץ זה, ואם לא חשב עליו והתכוון להשתמש בו, החפץ אינו מקבל טומאה. דין זה קיים בשני סוגי חפצים:

א. **אוכל**: אוכל שלא ברור אם הוא מיועד למאכל אדם או לשימוש אחר, כמו למאכל בהמה או לכסא, אינו מקבל טומאה אלא אם כן אדם חושב עליו שהוא מתכוון להשתמש באוכל זה כמאכל אדם.

ב. **כלים**: כלי שלא ברור אם הוא מיועד לשימוש או לא, אינו מקבל טומאה אלא אם כן אדם חושב עליו שהוא מתכוון להשתמש בו.

המשנה בעוקצין (א:ג) קובעת ש"כל האוכלים המיוחדים לאדם" אינם צריכים מחשבה. מדוע אוכל שאינו מיוחד לאדם צריך מחשבה? ניתן להציע שני הסברים:

1. **מעשי** – כדי שחפץ יוכל לקבל טומאה צריכים לדעת שהחפץ מיועד לאכילה או לשימוש. לכן, כאשר יודעים בוודאות שהוא אכן מיועד לכך אין צורך במחשבה. יוצא שמחשבה היא דין מעשי, שהחפץ מקבל טומאת אוכלין או טומאת כלים רק אם הוא מיועד באופן מעשי להיות אוכל או כלי.

2. **פורמלי** – חפצים יכולים לקבל טומאה רק אם הם נמצאים בסביבת האדם,¹ וכדי להכניס אותם לסביבת האדם נדרשת מחשבה. לכן, המחשבה אינה מהווה רק בירור מעשי שהאדם ישתמש בחפץ זה, אלא מחשבת האדם מגדירה את החפץ כדבר בסביבתו וכ"מקבל טומאה". יוצא שיש דין פורמלי של מחשבה, שכן דרושה מחשבה כדי להכניס את החפץ לסביבת האדם.

להלן נדון בכמה תחומים הלכתיים בהם משתקפות שתי הגישות הללו.

1 ראה את השיעור בנושא "אבות ותולדות בטומאה".

ב. ראיות לשני הצדדים

ניתן להביא ראיות לשני הצדדים הללו בהבנת "מחשבה". הנקודה עליה חולקות שתי ההבנות היא האם צריכים מחשבה אפילו כאשר ברור שהחפץ מיועד לשימוש באופן מעשי. אם נבין שיש דין מעשי הרי שלמעשה ברור שהחפץ מיועד לשימוש ואין צורך במחשבה. אך אם קיים דין פורמלי, שדרושה מחשבה כדי להגדיר את החפץ כ"מקבל טומאה" שנמצא בסביבת האדם, אזי לכאורה צריכים מחשבה בכל מקרה. עיקרון זה משתקף במקרים הבאים:

1. תנור שהוסק בלי דעת: המשנה בכלים אומרת:

תנור שהוסק מאחוריו, או שהוסק שלא לדעתו, או שהוסק בבית האומן – טמא. מעשה שנפלה דליקה בתנורי כפר סגנה,² ובא מעשה ליבנה, וטימאן רבן גמליאל.

(כלים ה: ד)

לפי המשנה, אם תנור הוסק בלי דעת בעליו, התנור "טמא" (כלומר, מקבל טומאה), למרות שלא היתה מחשבה להשתמש בתנור. המשנה עוד מספרת שרבן גמליאל אמנם פסק שתנור שהוסק ע"י שריפה, בלי דעת בעלי התנור, עדיין טמא. נראה שהסיפור עם רבן גמליאל תומך בתחילת המשנה, לפיה תנור שהוסק ללא דעת הבעלים טמא. אולם, הר"ש (שם) מביא גירסה אחרת, שלפי תחלת המשנה תנור שהוסק בלי דעת בעליו **טהור**, והמשנה מביאה "מעשה לסתור" – מעשה שחולק על תחילת המשנה. לפי גירסת הר"ש, יש מחלוקת אם תנור שהוסק בלי דעת בעליו מקבל טומאה או לא.

נראה ששאלה זו תלויה בחקירה שלנו. לפי הדעה שהתנור מקבל טומאה, יוצא שאין צורך במחשבה מפני שברור שהתנור עומד לשימוש אדם. אם כן, נראה שבאופן כללי רק צריכים מחשבה כדי לברר שהכלי מיועד לשימוש אדם, וכאשר ברור שהכלי מיועד לכך אין צורך במחשבה כלל. ברם, לפי הדעה שהתנור אינו מקבל טומאה (שיטת ת"ק לפי גירסת הר"ש), אפילו אם יודעים שהכלי מיועד לשימוש עדיין

2 לפי כמה השערות, "כפר סגנה" מזוהה עם היישוב סכנין בגליל, מחמת האדמה החרסית מסביבו.

צריכים מחשבה מפני שיש **דין פורמלי של מחשבה**, כך שצריכים להגדיר את הכלי כ"מקבל טומאה"³.

2. **כופת**: המשנה בכלים (כב:ט) מביאה מחלוקת תנאים מתי "כופת", היינו חתיכת עץ שראויה למושב,⁴ ראויה לקבל טומאה. לפי ר' עקיבא, צריך רק לעשות שינוי כלשהו לכופת כדי לעשות אותה לכלי, ואפילו שינוי אסתטי בתחום האומנות. לעומת זאת, לפי חכמים, הכופת הופכת להיות כלי רק אם חקק בו, כלומר אם עשה שקע בעץ כדי לשבת עליו – חכמים סבורים שצריך לעשות שינוי מהותי שמשפיע על עצם השימוש של הכלי.⁵

מעבר לזה התוספתא (כלים בבא בתרא ב:ד) מוסיפה שלפי שיטת חכמים, הכופת מקבלת טומאה רק אם האדם התכוון לחרוט בה. יוצא שיצירת הכלי דורשת את כוונת האדם, וגם אם הכלי בר שימוש לחלוטין אינו מקבל טומאה אם נוצר ללא כוונה. אם כך, נראה כי לפי התוספתא יש **דין פורמלי של מחשבה** מעבר לקביעת עתידו לשימוש מבחינה מעשית, שהרי כאן ברור שהחפץ עומד לשימוש אך עדיין אינו מקבל טומאה כיוון שלא היתה מחשבה פורמלית.⁶

3 אולם, ניתן להסביר את המחלוקת בין תחילת המשנה לבין המעשה בסוף המשנה בדרך שונה. ייתכן שלפי תחילת המשנה, התנור טהור מפני שצריכים מחשבה בשעת גמר מלאכה, ואילו לפי סוף המשנה התנור טמא מפני שגם מחשבה בשעת יצירת הכלי מספקת. אם כן, אף הדעה המטמאת יכולה להבין שקיים דין פורמלי של מחשבה, שהרי לפיה אכן ישנה מחשבה במקרה זה. בכל אופן, לפי הדעה שמטהרת ברור שמחשבה מהוה דין פורמלי.

4 כמובן, הנחת היסוד של המהלך המוצע בשיעור היא שניתן להשוות בין היסק התנור לבין גמר מלאכה בשאר כלים, ולדיון בנושא זה עיין בשיעור בעניין "טומאת כלי חרס ותנור". ההגדרה הזאת של "כופת" היא על פי הרמב"ם (פירוש המשניות שם) והר"ש (שם), שמבססים את שיטתם על התוספתא (כלים בבא בתרא ב:א).

5 זוהי שיטת הר"ש. אולם, לפי הרמב"ם (פירוש המשניות שם) על פי תרגומו של הרב י' קאפח (הוצאת מוסד הרב קוק עמ' קי"ט), חכמים סבורים שצריך לחרוט ציורים בכופת כדי לעשותו לכלי. אולם, שיטת הרמב"ם תמוהה, שכן לא ברור במה נחלקו ר"ע וחכמים; שהרי שניהם מדברים על פעולות בתחום האומנות, ולא על יצירת פן השימוש של הכלי. מעבר לכך, דברי הרמב"ם קשים לאור התוספתא בכלים (ראה להלן) שמוסיפה שצריך להתכוון לחקוק, כי אי-אפשר לחרוט ציורים בלי להתכוון לכך, ומהו החידוש של התוספתא?

6 ניתן לתהות בכופת שאינו חקוק שראוי לשיבה: למה אינו נטמא עם מחשבה גרידא, הרי המשנה (כלים כה:ט) קובעת ש"כל הכלים יורדין לידי טומאתן במחשבה"! כך נפסק ברמב"ם (הלכות כלים ח:י) והלכה רווחת היא. למה דווקא בכופת צריכים מעשה כדי להגדירו ככלי? אמנם, אין כאן שאלה על ההבנה שלנו, רק תמיהה כללית על המשנה.

3. **אוכל שעדיין אינו ראוי לאכילה:** הגמ' בנדה (ג-ב) דנה במחשבה על אוכל שעדיין אינו ראוי לאכילה, כמו עוף חי או עולשין שמחוברים לקרקע, ושואלת האם מחשבה כזו מועילה והאוכל יהיה ראוי לקבל טומאה לאחר שיישחט או ייתלש. שאלה זו אינה מובנת אם הדרישה למחשבה מעשית, שהרי ברור שאוכל זה אינו עומד לאכילה. אולם, אם נבין שהצורך במחשבה מהוה דין פורמלי של הכנסת האוכל לסביבתו של האדם, מסתבר שניתן להחיל מחשבה גם על אוכל שאינו עומד לאכילה, שהרי האוכל נכנס לתודעת האדם אף אם אינו עומד לאכילה כעת.⁷

4. **טומאה חמורה וטומאה קלה:** בהמשך הסוגיה שם (גדה ג) הגמרא משווה בין הדרישה של מחשבה בטומאה קלה (טומאת אוכלין) לבין מחשבה בטומאה חמורה (טומאת נבילה). כלומר, כפי שנבלת עוף טהור מטמאת בטומאת נבילה (על ידי אכילה⁸) אף ללא מחשבה, כך היא מטמאת בטומאת אוכלין ללא מחשבה. בסוף (שם נא) הגמרא מסיקה שאין להשוות בין טומאה קלה וטומאה חמורה ביחס לצורך במחשבה, שהרי טומאה קלה צריכה הכשר, אבל טומאה חמורה אינה צריכה הכשר. וממילא, טומאה קלה צריכה מחשבה בניגוד לטומאה חמורה.

כל הדיון בסוגייה אינו מובן אם הצורך במחשבה הוא דין מעשי. אם מחשבה נועדה רק כדי לברר שהאוכל אכן עומד לאכילה במציאות, מה עניין זה אצל טומאת נבילה והכשר?! מדוע העובדה שקיימת טומאת נבילה (ע"י אכילת הנבילה) ללא מחשבה גוזרת שהאוכל כבר עומד לאכילה? וכמו כן, מדוע העובדה שצריכים הכשר מובילה למסקנה שהאוכל אינו עומד לאכילה? אך אם הדרישה בשביל מחשבה היא פורמלית – ההשוואה לטומאת נבילה מובנת, וכמו כן ההשוואה לדין הכשר מובנת והחילוק למסקנה בין טומאה קלה וטומאה חמורה ברור. זאת משום שכל הגורמים הללו מתייחסים אל מעמדו של האוכל כנמצא בתוך סביבת האדם. אם האוכל נבלת עוף

7 מעבר לכך, נראה מפשטות הסוגיה שהדיון מתמקד דווקא בחי ומחובר ששניהם מופקעים מטומאת אוכלין, ולא בכל דבר שאינו ראוי עכשיו לאכילה (דייק היטב בריטב"א נדה נ: ד"ה אלמא). החילוק הזה הגיוני אם הצורך במחשבה הוא דרישה פורמלית ולא רק מעשית. לו היה מדובר בדין מעשי של מחשבה, אין טעם לחלק בין חיים ומחוברים לבין דברים אחרים שאינם ראויים לאכילה. לעומת זאת, לפי ההבנה שקיים דין פורמלי של מחשבה, ניתן להבין שדווקא חיים ומחוברים מופקעים מסביבת האדם (כפי שהסברנו בשיעור בעניין "אבות ותולדות בטומאה") ולכן מחשבתו אינה חלה, ואילו שאר דברים שאינם אכילים נתפסים במחשבה למרות שבאותה שעה אינם ראויים לאכילה.

8 עיין בשיעור בעניין "נבלת עוף טהור".

טהור נטמא בטומאת נבילה, מסתבר שהנבילה כבר נמצאת בסביבתו של האדם ביחס לאכילה וממילא לא תהיה דרישה למחשבה אף לטומאת אוכלין. אולם, הגמ' דוחה זאת ואומרת שהעובדה שעדיין צריכים הכשר מעידה על כך שאין לה 'שם אוכל' לגמרי, כך שאיננה נמצאת בסביבת האדם וממילא דרושה מחשבה לטומאת אוכלין.⁹

5. **השוואה לדעת בקידושין:** הגמרא בקידושין (טז.) דנה במקרה שבו אדם קידש אישה והתנה שהקידושין יחולו לאחר שלשים יום, אבל לפני תום שלשים הימים בא איש אחר וקידש אותה. במקרה כזה המשנה (קידושין נח.) קובעת שהיא מקודשת לאיש השני מכיוון שלא נסתיימו שלשים הימים. אך במידה והאשה התחרטה תוך שלשים הימים, ועכשיו לא רוצה להתקדש כלל, הגמרא מביאה מחלוקת אם היא יכולה לחזור בקידושין: לפי ר' יוחנן, דיבור יכול לבטל דיבור, ולכן כשהיא אומרת שאינה רוצה להתקדש, הדיבור שלה מבטל את הסכם הקידושין. אולם, לפי ריש לקיש אין דיבור מבטל דיבור, ואינה יכולה לבטל את הקידושין. ריש לקיש מקשה על השיטה של ר' יוחנן ממשנה בכלים (כה:ט):

איתביה ר"ל לר' יוחנן: 'כל הכלים יורדין לידי טומאתן במחשבה, ואין עולים מידי טומאתן אלא בשינוי מעשה'. מעשה מוציא מיד מעשה ומיד מחשבה. מחשבה אין מוציאה לא מיד מעשה ולא מידי מחשבה.
(קידושין נט. - נט.)

המשנה קובעת שמחשבה בטהרות לא יכולה לבטל מחשבה קודמת או מעשה קודם, ואילו מעשה יכול לבטל גם מחשבה קודמת וגם מעשה קודם. הגמרא משווה מחשבה בטהרות לדיבור בקידושין, ולכן מקשה שאם מחשבה בטהרות לא יכולה לבטל מחשבה קודמת, גם דיבור בקידושין לא יכול לבטל דיבור בקידושין. הדיבור בקידושין אמור לבטא את "דעת" האשה,¹⁰ ועצם העובדה שהגמרא משווה מחשבה בטהרות לדיבור בקידושין מצביעה על כך שמחשבה בטומאה שווה ל"דעת"

9 כל זה אם נניח שדין הכשר הוא להשלים תורת אוכל על החפצא ולא כתנאי להיטמאות. לדיון בחקירה זו עיין בשיעור בנושא "הכשר אוכלין".
10 עיין בקידושין (ב:) שנאמר "תנא 'האשה נקנית' – דמדעתה אין, שלא מדעתה לא". עיין גם ברמב"ם (הל' אישות ד:א).

בקידושין.¹¹ מעבר לזה, הגמרא מתרצת את השאלה של ריש לקיש באופן מרחיק לכת, שמחשבה בטומאה שונה מדעת בקידושין, מפני שמחשבה בטומאה **דומה ל"מעשה"**. כלומר, למחשבה בטהרות יש השלכות יותר חריפות וחשובות מדעת בקידושין. כיוון שכך, ניתן לטעון שאם דעת בקידושין קובעת חלות הלכתית, ברור שמחשבה בטומאה קובעת חלות הלכתית יותר יציבה וקבועה. ברור שמחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש מתייחסת לרמה הפורמלית-הלכתית, איזו מחשבה מתגברת וחשובה, ולא לכוונת המקדש או בעל הכלי. יוצא מזה שמחשבה בטומאה איננה דין מעשי שקובע שהחפץ עומד לשימוש, אלא מדובר בדין **פורמלי** של הגדרה הלכתית של החפץ – מבחינה הלכתית, לאחר מחשבה החפץ נחשב בסביבת האדם ומקבל טומאה, וחלות זו נקראת "מעשה".

ג. מחשבת בעלים

בכמה מקורות עולה האפשרות שצריכים דווקא מחשבה של הבעלים, ולא מחשבה של אדם אחר. התוספתא (כלים בבא בתרא ב:ד) קובעת שהמחשבה של מי שאינו הבעלים על החפץ אינה מועילה; כלומר, רק בעלים יכולים לחשוב על החפץ כדי שיהיה ראוי לקבלת טומאה.¹² על בסיס החקירה שהעלינו למעלה לגבי הבנת הדרישה למחשבה, ייתכנו שני הסברים למה צריכים מחשבת בעלים דווקא ומחשבה של אדם אחר לא מועילה:

1. אם מחשבה נדרשת כדי לייעד את החפץ לשימוש מסוים באופן מעשי, נראה שדורשים מחשבת בעלים כי רק הבעלים של החפץ יודעים איך ישתמשו בחפץ.

11 נקודה זו משמעותית, ואולי מפתיעה מאוד, לאור דברי הגר"ח (הל' יבום וחליצה ד:טז) שמחלק בין 'דעת' ו'כוונה'. 'כוונה' פירושה כוונה לבצע את עצם המעשה ללא הכרה בהשלכותיו ההלכתיות, ואילו 'דעת' היא ברמה גבוהה יותר של כוונה להחיל חלות הלכתית, כלומר להפוך את האשה לאשה מקודשת. אם כן, עולה מהגמ' שמחשבה בטומאה היא עדיפה על 'דעת' בקידושין! כך שבשני התחומים האדם מתכוון להחיל חלות הלכתית, ולכן נראה שמחשבה אינה דין מעשי.

12 אולם, יתכן שהלכה זו אינה מקובלת על כולם. לגבי הכשר אוכלין, הרשב"א (חולין לא: ד"ה פירות שנשרו) מביא בשם התוס' שאין צורך ברצון הבעלים דווקא כדי להכשיר. התוס' (ב"ק סו: ד"ה דגול משכב) אכן אומרים שמדרס זקוק למחשבה של הבעלים דווקא כדי לייחד אותו למדרס, אך המשנה למלך (הל' כלים כד: דע דסברת, בסופו) מסתפק האם הם דורשים מחשבת בעלים כדי לייחד כלים אחרים.

2. אם מחשבה נדרשת כדי להגדיר את החפץ כ'מקבל טומאה', נראה שרק לבעל החפץ

יש זכות להגדיר את חפצו ולעשות אותו ראוי לקבל טומאה.¹³

הנפקא מינה בין הגישות האלה היא ההגדרה של "בעלים" בהקשר הזה: האם המונח "בעלים" מתייחס לבעל הכלי מבחינה משפטית, לפי אמת מידה של בעלות בכל התורה כולה, או למי ששולט על הכלי באופן מעשי? לפי הגישה הראשונה, שרק הבעלים מסוגלים "לחשוב" על כלי כי רק הם יודעים איך ישתמשו בכלי, נראה שאפילו מי שאינו בעלים מבחינה משפטית יכול "לחשוב" על הכלי אם הוא שולט עליו בפועל, שהרי הוא עומד להשתמש בכלי למרות שאינו בעליו. אך אם צריכים מחשבת בעלים כי רק לבעלי החפץ ישנה את הזכות להגדיר את החפץ כמקבל טומאה, נראה שרק הבעלים המשפטיים יכולים "לחשוב" על החפץ, ולא מתחשבים כלל בשליטה בפועל. יש כמה דיונים בגמרא ובמפרשים לגבי מי מוגדר כ"בעלים" שיכולים לחשוב על החפץ:

1. **משכב הגזול:** מפשטות הגמרא בב"ק (סו:), נראה שרק הבעלים המשפטיים יכולים

"לחשוב" על החפץ. הגמ' שם אומרת שמי שגזל מדרס (משכב או מושב) אינו יכול "לחשוב" עליו מפני שהבעלים עדיין לא התייאשו ממנו, ולכן המדרס עדיין ברשות הבעלים. גם לאחר יאוש המחשבה חלה רק לפי הדעה ש"יאוש כדי קני" – שיאוש בלבד מספיק כדי להעניק קנייני בעלות מלאים לגנב או לגזלן.¹⁴ לכאורה, אם הצורך בבעלים היה נובע מכך שרק הבעלים יודעים איך ישתמשו בחפץ, במקרה זה היינו חושבים שגם הגזלן יכול "לחשוב" על המדרס, מכיוון שהגזלן שולט עליו בפועל ועלול להשתמש בו. אולם, מאחר שהגזלן אינו הבעלים המשפטיים של המדרס, אינו יכול "לחשוב" עליו והמדרס אינו מקבל טומאה. כיוון שכך, יוצא שמחשבה היא דין פורמלי של הגדרת החפץ כעומד לשימוש, ודרושה מחשבת בעלים מפני שרק לבעלים ישנה את הזכות להגדיר את החפץ – לכן רק מחשבת בעלים משפטיים מועילה.

13 מודל דומה עולה סביב לדין "אין אדם אוסר דבר שאינו שלו" (עבודה זרה מד:).

14 אמנם, רש"י שם פירש את הגמרא לגבי גזלן ששכב על המשכב, אבל התוס' שם פירשה לגבי מחשבה של הגזלן על עורות. הרמב"ם (כלים כד:ז) קיבל את שני הפירושים. דברינו כאן מתייחסים לפירוש התוס' והרמב"ם בלבד, שהרי לפי רש"י הגמ' אינה עוסקת במחשבה. עיין בשיעור בעניין "מעבירים ומגדירים" לדיון במחלוקת זו.

לעומת זאת, פסיקת הרמב"ם מושכת לכיוון ההפוך. הסוגייה בב"ק הבינה שדין "משכב הגזול" תלוי בדין "יאוש כדי קני", כך שרק אם יאוש בלבד קונה בלי שום מעשה ("יאוש כדי קני") אזי הגזלן יכול לחשוב על המשכב לאחר יאוש. ברם, הכסף משנה (הל' כלים כד:ז) מקשה שהרמב"ם (הל' גזילה ואבידה ב:א, ועיין בנר"כ שם) פוסק שיאוש הבעלים גרידא לא קונה, ואילו בהל' כלים (כד:ז) הוא פוסק שגזלן יכול "לחשוב" על המשכב!¹⁵ כלומר, הרמב"ם הבין שגזלן יכול "לחשוב" על משכב אחרי יאוש, למרות שיאוש כדי לא קני, ויוצא שיש פער בין הגדרת בעלות משפטית ובין היכולת של הבעלים "לחשוב" על כלים. אמנם, יש מקום לדון ברמת הבעלות המשפטית של גזלן אחרי יאוש.¹⁶ אבל בכל מקרה יוצא שהרמב"ם הבין שיש מחלוקת אמוראים לגבי הגדרת הבעלות הדרושה למחשבה בכלים. לפי פשוטות הסוגיה צריכים קניין גמור של גזלן, אבל להלכה נפסקה שאפילו יאוש מספיק, למרות שאינו קונה. כך שהרמב"ם פוסק שאין צורך בבעלות משפטית כדי "לחשוב" על הכלי.

2. **חקק בכופת:** לעיל, הבאנו את התוספתא (כלים בבא בתרא ב:ד) שאומרת שאם מישהו חקק בכופת, הכופת מקבלת טומאה במידה והוא התכוון לחקוק. באותה תוספתא מובאת הלכה אחרת, שאם אדם שאינו בעלים "חשב" על הכופת, המחשבה אינה מועילה והכופת לא מקבלת טומאה. מאחר שהתוספתא אומרת רק שהבעלים צריכים "לחשוב" על הכופת, ומחשבה של אדם אחר אינה מועילה, יוצא שאם אדם אחר חקק בכופת, החקיקה מועילה והכופת מקבלת טומאה. כלומר, מחשבה של אדם זר איננה מועילה, ואילו מעשה של אדם מועיל אפילו אם אינו הבעלים של החפץ. בפשוטות, לפי התוספתא צריכים מחשבה כדי לדעת לאיזו מטרה החפץ מיועד באופן מעשי. לכן, רק מחשבה של הבעלים מועילה, מפני שרק הבעלים יכולים לחשוב על ייעוד החפץ. אבל מעשה של כל אדם מועיל, מפני שכאשר התבצע מעשה בפועל ברור שכך יהיה שימוש החפץ.¹⁷

15 הכסף משנה שם מתרץ שהרמב"ם באמת פוסק שייאוש כדי קני, אבל דבריו מתמיהים לאור דברי הרמב"ם בהל' גזילה ואבידה.

16 עיין למשל בב"ק (קיא:) לגבי מי שהזיק חפץ גזול ברשות הגזלן לפני יאוש ולאחר יאוש, ובמיוחד בתוס' (שם ד"ה גזל).

17 אולם, ניתן להציע שני הסברים לתוספתא גם אם נניח שיש הלכה פורמלית של מחשבה:

3. **קודשים קלים ממון בעלים לגבי הכשר:** קצות החושן (סי' ת"ו ס"ק א') מנסה להוכיח שהרמב"ם סבור שקודשים קלים, כמו קרבן שלמים, הם ממון בעלים (עי' ב"ק יב:ג.) וההוכחה שלו לכאורה מתייחסת לשאלה שלנו. הקצות מביא את הגמרא בחולין (לד:) שאומרת שניתן להכשיר פרה של הקדש שהיא שלמים לקבל טומאה. אולם, הקצות מעיר שלפי הרמב"ם (הל' טומאת אוכלין יב:א) רק הבעלים יכולים להכשיר אוכל לקבל טומאה, ואם כן, הרמב"ם צריך לסבור שפרת שלמים היא ממון בעלים. נראה שהקצות סבור ש"בעלים" חייבים להיות בעלים משפטיים, שהרי אם להכשיר אוכלין נדרש רק מי ששולט על החפץ באופן מעשי, היה אפשר לתרץ שאפילו אם קודשים קלים הם ממון גבוה, הרי ה"בעלים" שולטים על הקרבן ויכולים להכשיר אותו.¹⁸

ד. מחשבת חרש, שוטה וקטן

הגמרא בחולין (יב:ג.) דנה בחרש, שוטה וקטן (=חש"ו) ובאיזו מידה דיני "מחשבה" ו"הכשר" שייכים בהם. למסקנת הגמרא, אפשר לסווג את הפעולות של חש"ו תחת שלוש קטגוריות:

- א. "מחשבה" בלבד, שלא מועילה כלל לעניינים הלכתיים.
 - ב. "מחשבה שניכרת מתוך מעשה", שרק מועילה מדרבנן.
 - ג. "מעשה", שמועיל אפילו מדאורייתא.
- לא ברור מדברי הגמרא מה בדיוק נכלל בכל רמה, אבל מקורות אחרים מתייחסים למונחים אלו. יש שני מקורות שדנים בדוגמאות של "מעשה" של חרש, שוטה וקטן:

-
1. ישנם שני מסלולים ליצירת כלים המקבלים טומאה: א) **מחשבה פורמלית** על החפץ, (ב) **יצירה פיזית**. אם הוא "חושב" על החפץ, נראה שיש צורך למחשבת בעלים, אבל במסלול השני כאשר הוא יוצר את הכלי מבחינה פיזית, אין צורך לפעולה של הבעלים.
 2. למרות שאין אדם "חושב" על חפץ שאינו שלו, אולי יש בכח של אדם שאינו בעלים להשפיע ולהגדיר את הכלי על ידי מעשה. גם אם אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ראינו שאדם יכול לאסור דבר שאינו שלו כשהוא עושה מעשה (ע"ז נד:).
- עיי' בהמשך דיוננו בענין מחשבת חרש שוטה וקטן, ובמיוחד בעמדת הירושלמי שמעשה בידיים מועיל גם בקטנים. עיי' בשיעור בענין "הכשר אוכלין", בדעת תוס' הרא"ש בגיטין (נג. ד"ה העושה).
- 18 חשוב להדגיש שראיה זו מתייחסת להכשר אוכלין ולא למחשבה, אך ייתכן שניתן להשליך מהכשר על מחשבה. עיי' גם בשיעור בענין "הכשר אוכלין".

1. הירושלמי (תרומות א:א) אומר שחרש, שוטה או קטן שרחץ פירות, רחיצתו אכן נחשבת ל"מעשה" והפירות 'מוכשרים'.¹⁹ לעומת זאת, אם חש'ו העלה פירות לגג וירד טל על הפירות, זה לא נחשב ל"מעשה".

2. המשנה בכלים (טו:ז) אומרת שאם קטן חקק פרי כדי לעשות ממנו כלי, זה מוגדר כ"מעשה" והפרי מקבל טומאה.

יש גם מקורות שמציינים דוגמאות של "מחשבה ניכרת מתוך מעשיר":

1. **שחיטה בצפון:** בדרך כלל, קטן אינו יכול לשחוט קרבנות מפני שאין לו את הכוונה הדרושה לשחוט לְשֵׁם קרבן. אולם, כאשר די-ברור שהתכוון לשחוט לְשֵׁם קרבן, שחיטתו כשרה. על רקע זה הגמ' בחולין (יג.) אומרת שאם קטן היה בדרום העזרה והלך לצפון העזרה לשחוט קרבן (קרבנות קדשי קדשים זקוקים לשחיטה דווקא בצפון העזרה), השחיטה שלו איננה מוגדרת כ"מעשה" כי אולי "מקום הוא דלא איתרמי ליה". כלומר, שמא לא מצא מקום לשחוט בדרום העזרה והעובדה שהלך לצפון העזרה איננה מוכיחה שהתכוון לשחוט לְשֵׁם קרבן. בכל זאת, מכך שהלך לצפון העזרה סביר שהתכוון לשחוט לְשֵׁם קרבן. לכן, הגמרא מסבירה שזהו מקרה של "מחשבה ניכרת מתוך מעשיר".

2. **העלה פירות לגג:** המשנה במכשירין אומרת:

המעלה פירותיו לגג מפני הכנימה, וירד עליהן טל, אינן ביכי יותני'. אם נתכוון לכך, הרי זה ביכי יותני'. הַעֲלֵם חירש שוטה וקטן, אף על פי שחישב שַׁיְרָד עליהן הטל, אינן ביכי יותני', שיש להן מעשה, ואין להן מחשבה. (מכשירין ו:א)

המשנה דנה במקרה שבו חרש, שוטה או קטן העלה פירות לגג וידע שהטל עומד לרדת. משום שעשה פעולה שמביעה את רצונו שהפירות יהיו רטובים ובכך יהיו מוכשרים לטומאה, הגמרא בחולין (שם) מגדירה את זה כ"מחשבה ניכרת מתוך מעשיר". אולם, לא ברור מהמשנה אם מדובר במקרה שבו הקטן פירש את כוונתו לפני שהעלה את הפירות לגג, או אם לא הסביר, אבל כוונתו מובנת מההקשר.

19 עיין בשיעור בעניין "הכשר אוכלי".

"מעשה", "מחשבה ניכרת" ו"מחשבה"

הראשונים מסבירים את המונחים "מעשה", "מחשבה" ו"מחשבה ניכרת מתוך מעשיו" בצורות שונות:

שיטת רש"י:

רש"י (על פי הבנת התוספות חולין יב: ד"ה ותיבעי)²⁰ מציע הסבר מאד מפתיע:

- א. "מעשה" הוא מעשה שמלוה בדיבור.
- ב. "מחשבה ניכרת מתוך מעשיו" היא מעשה שאינו מלווה בדיבור.
- ג. "מחשבה" היא דיבור גרידא ללא שום מעשה.

שיטת התוספות:

מפני שהסברו של רש"י דחוק,²¹ תוספות (שם) מציעים הסבר אחר למונחים הנ"ל:

1. "מעשה" הוא מעשה שברור מה היתה כוונתו.
2. "מחשבה ניכרת מתוך מעשיו" היא מעשה שקצת ברור מה היתה כוונתו.
3. "מחשבה" היא מחשבה גרידא בלי מעשה או עם מעשה גרוע שאינו מבהיר כוונתו.²²

הסבר שלישי (שיטת הרמב"ם):

נראה שיש להעלות הסבר אחר למונחים הנ"ל:

- א. "מעשה" הוא יצירת כלי או הרטבת אוכל בידיים (להכשור) אף ללא הוכחה לכוונתו.

20 כך תוס' מסבירים את שיטת רש"י. אולם, משתמע מדברי רש"י עצמו (יג. ד"ה מחשבתו ניכרת) שהוא סבור כמו הפירוש שתוס' מעלים בסוף דבריהם (עיין להלן).

21 עיין בתוס' (שם) שהביאו מספר סוגיות המקשות על פירושו של רש"י באופן חמור.

22 אולם, אפילו הסבר התוספות מוקשה. לפי שיטתם, אם חרש, שוטה או קטן העלה פירות לגג מפני שהטל אמור לרדת, היינו אומרים שזה "מעשה", מכיוון שעשה מעשה והיה ברור מה היתה כוונתו. למרות זאת, להלכה הפירות אינם מוכשרים במקרה כזה. לכן, התוספות מסבירים שמדובר במקרה שכוונתם לא היתה ברורה. אולם, הסבר זה דחוק במשנה, ששם כתוב, "אף על פי שחשב שירד עליהן טל אינן בכי יותן", ונראה מלשון המשנה שכוונתו היתה ברורה. כנראה, כיוון שהעלאת פירות מתבקשת מסיבות שונות אין לראות את המעשה כמגלה כוונתו. כל ידיעתנו לגבי כוונתו נגזרת מאמירת הקטן – וזה רק בגדר "מחשבה".

ב. **"מחשבה ניכרת מתוך מעשיו"** היא מחשבה שמפורשת ומוכחת ע"י מעשים שאינם קשורים ליצירת כלי.

ג. **"מחשבה"** היא מחשבה או דיבור ללא שום מעשה.
ניתן לציין שלוש הוכחות לכך שהרמב"ם נוקט בהסבר השלישי שהצגנו:

1. **מעשה כיצירת כלי: כותב הרמב"ם:**

העושה כלי קיבול מכל מקום, הרי זה מקבל טומאה ... והוא שיעשה דבר של קיימה שאפשר שיעמוד. כיצד? העושה כיס ... אפילו חקקום התינוקות ... הרי אלו מקבלין טומאה, שתינוק, חרש, שוטה וקטן יש להן מעשה אע"פ שאין להן מחשבה.

(ה' כלים ב: א)

הרמב"ם כנראה מגדיר את המונח "מעשה" כיצירת כלי, ועל כן קטן מסוגל ליצור כלי שיקבל טומאה.

2. **מעשה בידיים להכשר:** לפי הבנה זו, סביר שאם קטן הרטיב את הפירות בידיים, זה ייחשב כמעשה והאוכל יוכשר למרות שאין הוכחה מפורשת לכוונתו. המקרה הזה אינו מפורש בדברי הרמב"ם במשנה תורה, שרק הזכיר מקרה של הכשר מדרבנן שבו הפירות כבר הורטבו והקטנים עשו פעולה להראות שרצונם בכך. אבל בפירוש המשניות (מכשירין ו: א), הרמב"ם אומר ש"יש [לקטנים] מעשה לפי שאילו נתנו את המים עליהן בכוונה היו מוכשרין". כלומר, **הרטבה בידיים מועילה אף לקטן**. כנראה מקור הדברים הוא בירושלמי בתרומות (א: א) שהסביר, "ואיזה מעשה שלהן? רבי חונא אמר: בתפוש בהם בטל". לכאורה הרמב"ם פירש את הירושלמי שהקטן נתן את הפירות לתוך המים, ולכן הם מוכשרים. אם כך, הרי לנו הוכחה לדברינו שמעשה מתפרש כיצירה בידיים, ועל כן קטן שמרטיב פירות בידיים מכשיר אותם לקבל טומאה.

3. **"מחשבה" ו"מחשבה ניכרת":** הרמב"ם פוסק (ה' טומאת אוכלין יד: ב), על פי הגמרא בחולין (שם), שאם חש"ו העלה פירות לגג אינם מוכשרים לקבל טומאה, למרות שהתכוון שירד הטל עליהם, מכיוון ש"מחשבה" אינה מועילה בחש"ו. זאת משום שלא ברור ומוכח מתוך מעשיו שכך היתה כוונתו. אך כאשר הפך את הפירות באופן שברור שכוונתו היתה להרטיב את הפירות, הפירות מוכשרים מדרבנן מפני שזו "מחשבה ניכרת מתוך מעשיו". לכאורה הרמב"ם הבין כי "מחשבה" פירושה מחשבה

גרידא, ואילו "מחשבה ניכרת מתוך מעשיו" היא מחשבה שכוונתו ברורה מתוך מעשים אחרים שאין להם קשר ליצירת כלי, כגון הפיכת הפירות, ומשמשים רק כהוכחה לכוונתו. "מעשה", לעומת שני הדברים הללו, מתפרש כמעשה הקשור ליצירת הכלי או האוכל, ולכן מועיל גם בקטן.

אופי הפקעת מחשבת חש"ו

מתעוררת השאלה – מדוע מחשבה של חרש, שוטה וקטן לא מועילה, ואילו מעשה שלהם כן מועיל? ניתן להציע שתי סברות:

א. **מעשי** – לפי הכיוון הראשון שהעלינו לעיל, שמחשבה נדרשת כדי לייעד את החפץ למטרה מסוימת מבחינה מעשית, ניתן להציע שמחשבת חש"ו אינה מועילה מפני שאינם יציבים מבחינה קוגניטיבית. כלומר, אין להם דעת מספקת כדי לייעד חפץ לשימוש מסוים לטווח-ארוך. כיוון שכך, למעשה הם לא מייעדים את החפץ לשימוש באופן רציני ולכן החפץ לא מקבל טומאה. לעומת זאת, מעשה מועיל מפני שהוא מראה רצינותו של העושה וכוונה להשתמש בחפץ לשימוש מסוים. כלומר, המעשה מהווה הוכחה שהוא רציני והחפץ אכן עומד לשימוש.

ב. **פורמלי** – לפי הכיוון השני, שמחשבה נדרשת כדי להגדיר חפץ כ"מקבל טומאה", נאמר שכפי שחש"ו מופקעים מתחומים אחרים בהם דורשים רמת דעת מסוימת, גם כאן הם מופקעים מהדין הפורמלי של מחשבה. לעומת זאת, מעשה מועיל מפני שאינם מופקעים מהיכולת ליצור כלי בפועל, או להחיל על חפץ שם אוכל. ולכן אם חש"ו יצר כלי בפועל או הרטיב אוכל בידיים, המעשה הזה מועיל. ניתן לציין כמה הוכחות לכך שהליקוי במחשבת הקטן אינו מבוסס על חוסר וודאות באשר לייעוד החפץ באופן מעשי, אלא הצורך במחשבה הוא דין פורמלי של הכנסת האוכל או הכלי לסביבת האדם, והקטן מופקע מדין זה:

1. **השוואה לקודשים**: הסוגייה בחולין (יב:ג.) דנה בשאלה אם יש מחשבה לקטן בשחיטת קודשים, ומביאה כהוכחה את המשנה בכלים (טו:ז) שאומרת ש"יש להן מעשה ואין להן מחשבה". בקודשים המחשבה 'לשמה' בוודאי אינה מהווה בירור מעשי לייעוד הקרבן, אלא מחשבה לשמה נדרשת כחלק עצמאי ופורמלי מתהליך ההקרבה. אם כך, מעצם העובדה שהגמ' משווה בין מחשבה בקודשים ומחשבה

בכלים נראה ברור כי מחשבה בכלים מהווה דין פורמלי של הכנסת הכלי לסביבת האדם.

2. **מחשבה ניכרת מתוך מעשיו:** הגמרא בחולין (שם) מתלבטת אם "מחשבה ניכרת מתוך מעשיו" מועילה או לא. אם "מעשה" מועיל מפני שהוא מורה על רצינות באופן מעשי, נראה ש"מחשבה ניכרת מתוך מעשיו" גם מראה רצינות ולכן גם היא תועיל. זאת במיוחד לשיטת רש"י והרמב"ם שאפילו כוונה מפורשת בדיבור נחשבת ל"מחשבה ניכרת מתוך מעשיו". לעומת זאת, אם הקטן מופקע מ"מחשבה" על פי דין, ואין הדבר תלוי בייעוד מעשי, מסתבר שאף "מחשבה ניכרת מתוך מעשיו" לא תועיל. כיוון שכן, מכך שהגמרא מסיקה ש"מחשבה ניכרת מתוך מעשיו" אינה מועילה מדאורייתא, נראה שהגמרא קובעת ש"מחשבה" אינה מועילה מפני שחרש, שוטה וקטן מופקעים מדין מחשבה בטומאה.

3. **תורת וודאי:** משתמע מהסוגיה שלחש"ו אין מחשבה בתורת וודאי, ובמקרה שבו חש"ו חשבו על חפץ מסויים אין אפילו ספק שמא הוא יקבל טומאה. הדבר קשה אם הליקוי במחשבתם של חש"ו הוא ברצינות וכוונה, שהרי יש לשאול – האם אכן אנחנו בטוחים לגמרי שלא התכוון לעשיית כלי? למה שלא נחשוש מספק למחשבת הקטן? לעומת זאת, אם נבין שמחשבת קטן מופקעת מבחינה הלכתית משום שמחשבה מהווה דין פורמלי ולא רק ייעוד מעשי, מובן מדוע אין כאן שום ספק.²³

ה. הפקעת היכולת לקבל טומאה

המשנה (כלים כה:ט) קובעת ש"כל הכלים יורדין לידי טומאתן במחשבה". כלומר, אפשר "לחשוב" על כל כלי כדי לעשות אותו ראוי לקבל טומאה; אולם, "אין עולין מידי טומאתן

23 הגר"ע איגר (ש"ת מהדורא קמא סי' ד', ד"ה נראה לע"ד) מעלה את השאלה הזאת ביחס לכתיבת סת"ם וגיטין לשמה בנוכרי. כאשר ישנה דרישה לכתיבה לשמה, כתיבתו של הנוכרי פסולה. הגרעק"א מתקשה להבין מדוע אין אפילו חשש לחומרא, ואם אין תפילין אחרים שיניח מספק אותם תפילין שכתבם נוכרי. יתירה מזו, ישנם מקרים בהם על פי ההלכה אין מקום להסתפק בכוונתו. הגרעק"א מתקשה במקרה שבו הנוכרי התגייר לאחר מכן ואמר במפורש שהוא התכוון לשמה – הרי שעד אחד נאמן באיסורין ומדוע אין כתיבתו כשרה? כמובן, נוכל להעלות שאלה דומה ביחס לקטן שהתגדל לאחר מכן ואמר במפורש שהיתה לו כוונה בשעת המחשבה. לכאורה התירוץ הוא, וכך אומר הגרעק"א בעצמו ביחס לנוכרי בסת"ם וגיטין, שקטן מופקע ממחשבה מבחינה פורמלית ולא מדובר באומדן דעתו.

אלא בשינוי מעשה" – לאחר ש"ירד לידי טומאה", הכלי תמיד מקבל טומאה עד שיעשה שינוי בכלי.²⁴ בקביעה זו כלולים שני היגדים – אין מחשבה מבטלת מחשבה, ואילו מעשה מבטל מחשבה. נדון בכל אחד מהם בנפרד.

אין מחשבה מבטלת מחשבה

ניתן לשאול – למה מחשבה יכולה לעשות את הכלי ראוי לקבל טומאה, אבל אינה יכולה להפקיע ממנו את היכולת להיטמא? ניתן להעלות שני הסברים:

א. **מחשבה מול "שם כלי"**: כאשר חושבים על האוכל או על הכלי, הוא מקבל שם אוכל או שם כלי, ואי-אפשר להפקיע את השם הזה ע"י מחשבה בלבד. כלומר, **יותר קשה להפקיע 'שם כלי' ו'שם אוכל' מאשר להחיל אותו.**

ב. **מחשבה מול מעשה**: הגמרא בקידושין (נט:) אומרת שיש גזירת הכתוב שמחשבה בטומאה נחשבת כמעשה, וכאשר חשב על אוכל או כלי, הרי זה כאילו עשה מעשה שבו הוא עושה אותו ראוי לקבל טומאה. אולם, מאחר שהאוכל או הכלי כבר ראוי לקבל טומאה, המחשבה של האדם להפקיע אותו מהיכולת להיטמא אינה נחשבת למעשה אלא מחשבה גרידא, ואין מחשבה מבטלת מעשה. כלומר, מחשבה

24 כך נראה לפרש מלשון המשנה. אולם, הגמרא במנחות (טט:) דנה במקרה שפיל בלע כפיפה מצרית והוציאו דרך בית הרעי. במקרה זה, הכפיפה היתה כלי עץ, שמסוגל לקבל טומאה, וכאשר היא יוצאת מהפיל הינה צואת הפיל. הגמרא מעלה שאולי הכפיפה נחשבת עכשיו לכלי גללים, שאינו מקבל טומאה; ברם, הגמרא דוחה את ההצעה הזאת, מפני הכלל "כל הכלים יורדין לידי טומאתן במחשבה ואין עולין מטומאתן אלא בשינוי מעשה", שאי-אפשר להפקיע מהכפיפה את היכולת לקבל טומאה אלא אם כן עשה בה מעשה.

רש"י (מנחות טט. ד"ה למיבטל טומאתה) והרמב"ם (הל' כלים א:ז) הבינו שמדובר במקרה שבו הכפיפה כבר קיבלה טומאה, בניגוד למצב שהכלי רק ראוי לקבל טומאה. יוצא שהם מבינים שהכלל קובע שאי-אפשר לטהר כלי שהיה טמא אלא על ידי שינוי מעשה; ברם, אם הכלי לא היה טמא בכלל, ורק חשב עליו שיוכל לקבל טומאה, נראה שרש"י והרמב"ם סבורים שאפשר להפקיע את הכלי מהיכולת להיטמא אפילו בלי שינוי מעשה. לעומת זאת, להלן בהלכות כלים (י:ה) הרמב"ם אומר במפורש שגם במצב שהכלי לא קיבל טומאה עדיין מחשבה אינה מבטלת מחשבה, ועיין גם בריטב"א בשבת (נב: ד"ה בבאים) וברש"י בקידושין (נט. ד"ה ואין עולין, ד"ה אלא בשינוי מעשה).

נחשבת כמעשה רק לטמא ולא לטהר, ולכן מחשבה לטהר איננה מועילה להפקיע

"מעשה" לטמא.²⁵

ניתן להציג שלוש נפקא מינות להסברים אלו:

1. **מעשה המקלקל:** התוספתא (כלים בבא בתרא ו:): מביאה מחלוקת בין ת"ק לר' יהודה לגבי איזה מעשה צריך לעשות כדי שהכלי לא יקבל טומאה. ת"ק בתוספתא סבור שיכול לעשות כל שינוי בכלי כדי להפקיע ממנו את היכולת לקבל טומאה; אך לפי ר' יהודה, כדי להפקיע מהכלי את היכולת להיטמא צריך לעשות מעשה שמקלקל את החפץ. אמנם, לפי ר' יהודה לא ברור באיזו מידה צריך לקלקל את הכלי. אם ר' יהודה סבור שצריך לקלקל את הכלי לגמרי כדי שלא יוכל לתפקד ככלי, נראה שהוא מאמץ את גישה א', שמכיוון שיש לכלי "שם כלי" ניתן להפקיע את השם הזה רק אם הכלי אינו מתפקד ככלי. לעומת זאת, אם ר' יהודה סבור שצריך לקלקל את הכלי רק במידה מועטת, כדי שהכלי לא יתפקד כמו שתיפקד בעבר, ניתן לאמץ את גישה ב' שצריכים רק לבטל את המעשה הקודם, ולכן מעשה של קלקול כלשהו מבטל את המעשה הקודם.²⁶

2. **אוכל שעדיין אינו ראוי לאכילה:** הגמרא בנידה (ג.) דנה במקרה שבו "חשב" על אוכל שעדיין אינו ראוי לאכילה, כמו פירות שעדיין מחוברים לקרקע או עוף חי. מתעוררת השאלה: כאשר חשב עליהם שיקבלו טומאה, האם אפשר להפקיע מהם את היכולת להיטמא ע"י מחשבה, או שמא עדיין צריך לעשות מעשה? ניתן לתלות את השאלה הזאת בשני ההסברים שהעלינו למעלה. במידה ונבין שמחשבה אינה יכולה לבטל מחשבה מפני שהמחשבה הראשונה היתה כמעשה, אזי גם כאן דרוש מעשה כדי לבטל את המחשבה הראשונה. אולם, אם נסביר שהמחשבה הראשונה מעניקה לאוכל 'שם אוכל', נראה שבמקרה זה המחשבה הראשונה לא יצרה שם אוכל, כי עדיין אינו

25 ניתן להסביר את הגמרא בקידושין גם לפי ההסבר הראשון, כלומר שההבדל בין מחשבה למעשה אינו בתוקף וחוזק הפעולה אלא בתוצאותיו. אבל פשטות לשון הסוגיה שם מצביעה יותר על כך שההבדל קשור לתוקף וחוזק הפעולה.

26 שיטת ת"ק צריכה עיון, וייתכן שהוא סבור שניתן לעשות כל שינוי בכלי מפני שהוא מגלה את דעתו שרוצה לשנות את מטרת הכלי, וגילוי דעת נחשב למעשה, למרות שלא פגע בתיפקוד הכלי בכלל.

ראוי לאכילה. לכן, אפשר לבטל את המחשבה הראשונה שלו ע"י מחשבה שנייה אפילו בלי מעשה.²⁷

3. **אוכל שסתמו לאכילת אדם אבל לא חשבו עליה במפורש:** הרמב"ם והראב"ד (הל' טומאת אוכלין א:ז) דנים בעניין 'שֶׁבֶת', היינו ירק שאפשר לאכול אותו אבל גם ניתן להשתמש בו כתבלין ואזי אינו מקבל טומאה. הרמב"ם פוסק ש'שבת' מקבל טומאה עד שאדם 'חושב' עליו שישתמש בו כתבלין ולא כאוכל; הראב"ד פוסק שמחשבה אינה מספיקה, וצריך להשתמש בו כתבלין כדי שלא יקבל טומאה. כאן מדובר במקרה שה'שבת' סתמו לאכילה, ולכן ניתן לומר שיש לו 'שם אוכל', אבל לא היתה מחשבה פורמלית שקבעה אותו כאוכל. לכן נראה שהרמב"ם סבור שניתן להפקיע שם אוכל ע"י מחשבה, כל עוד שלא היתה כבר מחשבה פורמלית. זאת משום שברמה עקרונית מחשבה מסוגלת להפקיע 'שם אוכל', אבל איננה מסוגלת להתעמת עם 'מחשבה' שמתפרשת כמעשה, והרי כאן ה'שם אוכל' הוחל מאליו ולא על ידי מחשבה פורמלית. לעומת זאת, הראב"ד סבור שמפני שיש לאוכל 'שם אוכל' אי-אפשר להפקיע אותו ע"י מחשבה, וצריכים מעשה כדי שלא יקבל טומאה, מפני שמחשבה אינה מסוגלת להפקיע 'שם אוכל'.

מעשה מבטל מחשבה

עד כה עסקנו בשאלה למה מחשבה אינה מבטלת את המחשבה המקורית. כעת, ניתן לשאול – למה מעשה מסוגל להפקיע את היכולת להיטמא?²⁸ נראה שקיימות מספר גישות אפשריות:

א. **גילוי דעת:** אם צריכים להראות שהאוכל אינו מיועד למאכל אדם או שהכלי אינו מיועד לשימוש ככלי, נראה שהאדם צריך לגלות את דעתו. ניתן לנסח רעיון זה בשתי דרכים:

27 אולם, ייתכן שהמחשבה הראשונה לא חלה בכלל, או מפני שכל עוד שלא הוכשר האוכל אינו מוגדר כאוכל (ראה את השיעור בענין "הכשר אוכלין"), או מפני שחי ומחובר מופקעים לגמרי מטומאה (ראה את השיעור בענין "אבות ותולדות בטומאה").

28 יש להדגיש שלמרות ששינוי מעשה מטהר כלים, הוא אינו מטהר אוכלים; עיין בהמשך.

1. המעשה מגלה דעת **שעוקרת את הדעת המקורית** שהיתה לאדם כשחשב על הכלי.
 2. המעשה מגלה דעת **שעוקרת את שם הכלי או שם האוכל** של הכלי.
- ב. **מעשה טהרה**: ניתן להבין שמעשה אינו מגלה דעת כלל, אלא כתוצאה ישירה של המעשה הכלי נטהר. גם כאן יש שני ניסוחים:
1. כתוצאה של המעשה, הכלי הוא **"כלי טהור"** מבחינה פיזית. כמה סוגים של כלים, כמו גולמי כלי מתכת או פשוטי כלי עץ, אינם מקבלים טומאה למרות שהם מוגדרים ככלים.²⁹ באופן דומה, ייתכן שכלי שעבר שינוי מעשה נחשב ל"כלי טהור" שאינו מקבל טומאה עד שבעליו "חושבים" עליו עוד פעם.
 2. המעשה נחשב **לשבירת הכלי** שמטהרת אותו.
ניתן להביא כמה נפק"מ בין הגישות האלו:
1. **דעת בעלים**: עסקנו לעיל בשיטות שאומרות שרק הבעלים של הכלי יכולים לחשוב על הכלי כדי לעשות אותו ראוי להיטמא. מתעוררת השאלה – האם רק הבעלים יכולים לעשות מעשה שמפקיע את היכולת להיטמא? נראה שאם המעשה צריך לגלות דעת שהכלי אינו מיועד לשימוש (גישה א/1-2), רק גילוי דעת של הבעלים יועיל משתי סיבות: רק הבעלים יודעים לאיזו מטרה הכלי מיועד, רק לבעלים יש את הזכות המשפטית להגדיר את הכלי כדבר שאינו סביבם. אולם, אם המעשה מבצע שינוי פיזי (גישה ב/1-2), נראה שזה לא משנה אם הבעלים עושים את המעשה או אם אדם אחר עושה את המעשה, שהרי בסופו של דבר התבצע מעשה טהרה והאוכל השתנה מבחינה פיזית.
 2. **מעשה שאינו בגוף הכלי**: ניתן לשאול האם צריך להפקיע מהכלי את היכולת להיטמא ע"י מעשה **בגוף הכלי**, או שמא מספיק מעשה שרק מגלה דעתו להשתמש בכלי בצורה אחרת, אפילו שאינו בגוף הכלי? יוצא מהגמרא בשבת (בב:) שאם התקין (כלומר חיבר אותם מבלי לשנותם) תכשיטים לבהמה, אין זה נחשב לשינוי מעשה שמטהר אותם, למרות שתכשיטי בהמה אינם מקבלים טומאה מכיוון שאינם נועדים לשימוש אדם. כלומר, צריך לעשות שינוי בגוף הכלי, ולא רק מעשה חיצוני, למרות

29 ראה את השיעור בענין "טומאת כלים".

שמגלה את דעתו להפקיע את שימוש החפץ. נראה שהסוגייה שם היא לפי גישה ב', שהמעשה משנה את הכלי באופן פיזי, ולכן צריך לעשות מעשה לכלי עצמו. אולם, לפי גישה א', שהמעשה רק מגלה דעת, לכאורה הוא יכול לעשות כל מעשה שמגלה את דעתו, ולא רק מעשה בגוף הכלי.

3. **שיטת ר' יהודה:** כאמור לעיל, ר' יהודה (תוספתא כלים בבא בתרא ו:ו) סבור שצריך לעשות מעשה שמקלקל את החפץ. שיטה זו הגיונית לפי גישה ב', כי צריך לעשות מעשה שמשנה את החפץ עד כדי כך שאינו מתפקד כמו שתיפקד לפני המעשה. אולם, לפי גישה א', שצריך לגלות דעת שהחפץ אינו עומד לשימוש, נראה שניתן לגלות דעת גם בלי לקלקל את הכלי. אם כן, ייתכן שר' יהודה סבור שהמעשה צריך לשנות את הכלי באופן פיזי, ואילו חכמים סבורים שהמעשה רק צריך לגלות דעת. אבל כמובן ייתכן שדוקא על נקודה זו נחלקו חכמים, וסוברים שניתן לבצע שינוי פיזי גם ללא מעשה קילקול.

4. **אוכל ו'יד' לאוכל:** לגבי אוכלין הדין שונה – ניתן "לחשוב" על אוכל כדי שיהיה ראוי לקבל טומאה, אבל אי-אפשר להפקיע ממנו את היכולת לקבל טומאה, אפילו ע"י שינוי מעשה.³⁰ הגמרא בסוכה (ד:ד) מפצלת בין אוכל עצמו לבין 'יד' האוכל (החלק הטפל של האוכל, כמו עוקץ של פרי): מעשה אינו מפקיע מהאוכל עצמו את היכולת לקבל טומאה, אבל מעשה אכן מפקיע מ'יד' האוכל את היכולת לקבל טומאה.³¹ נראה שאם נאמץ את גישה ב' לעיל, אפשר להסביר למה לא ניתן להפקיע מהאוכל את היכולת להטמא, כי ניתן להפקיע את ה"שם אוכל" ממנו רק כאשר האוכל נפסל מאכילת כלב. אפשר גם לאמץ את גישה ב' ולהסביר שאי-אפשר "לשבור" אוכל, ולכן האוכל תמיד יקבל טומאה עד שהוא נפסל מאכילת כלב. לעומת זאת, לפי גישה

30 המקור לכך ששינוי מעשה אינו מועיל באוכל אינו מפורש. בתורת כהנים (שמיני פרשה ז' סוף פ"ח) מובאת ה"א ששבירה תטהר אוכל טמא, בדומה לשבירה בכלי חרס, וה"א זו נדחית רק אחרי דרשה מיוחדת. ייתכן וזהו המקור לכך ששינוי מעשה אינו מועיל באוכל. כלומר, הה"א של התורה כהנים היא שהשבירה תטהר את האוכל על תקן של שינוי מעשה, ומשום כך נדרש פסוק מיוחד כדי לדחות את הה"א הזו. אולם, עיין בתוס' (פסחים לג: ד"ה לאימת) שהבינו את התורה כהנים אחרת.

31 הרב אלחנן וסרמן (קובץ שמועות חולין סי' נ"ח) מדויק מכאן ש'יד' לאוכל פסול לסכך הסוכה אלא אם כן עשה בו מעשה. לפי שיטתו, ה'יד' היה ראוי לקבל טומאה מייד כאשר האוכל נתלש, שהרי ברור לכל שהאוכל ראוי לאכילה, וה'יד' אוטומטית מקבל טומאה אם האוכל עצמו מקבל טומאה. כיוון שכך, אי-אפשר להפקיע ממנו את הטומאה אלא ע"י שינוי מעשה.

א/1-2 קשה להבין למה לא ניתן להפקיע את היכולת להיטמא מהאוכל, שהרי לכאורה אפשר לגלות את דעתו שאינו רוצה להשתמש באוכל כמאכל אדם. מעבר לכך, ניתן להבין ש'יד' האוכל מקבל טומאה על סמך יחסו אל האוכל, אך אינו מוגדר כאוכל עצמו. כיוון שכך, הפיצול הזה בין אוכל לבין 'ידות' של אוכל מובן לפי גישה ב': קשה להפקיע את היכולת לקבל טומאה מאוכל עצמו³² מפני שאי-אפשר להפקיע 'שם אוכל' ע"י שינוי מעשה או שבירה, אבל 'יד' האוכל אינו מוגדר בחפצא כאוכל, ולכן יותר קל להעלות אותו מטומאתו. אך במידה ונבין שהמעשה רק מגלה דעת, כמו גישה א', אין כל סיבה לחלק בין הדעת כלפי האוכל והדעת כלפי ה'יד'. מעניין עוד יותר שהגמ' (סוכה יד.) העלתה את האפשרות ש'יד' הכלי אינו זקוק למעשה כדי לעלות מהיכולת לקבל טומאה, בניגוד לכלי עצמו שנכלל באלו ש"אין עולין מטומאתן אלא בשינוי מעשה". ניתן ללכת באותו קו מחשבה שהעלינו לגבי ידות אוכל. אם המעשה נדרש כדי לעשות שנוי פיזי בכלי (גישה ב'), ייתכן ש'יד' הכלי אינו מוגדר כ"כלי" ולכן נטהר בצורה יותר קלה, דהיינו מחשבה גרידא. אך אם נבין שמעשה אמור לגלות את דעתו שהכלי אינו עומד לשימוש (גישה א'), לכאורה אין לחלק בין הדעת כלפי הכלי עצמו לבין הדעת כלפי ה'יד'.³³

32 עיין בשיעור "אבות ותולדות בטומאה" בנושא "טהרת הטמא".

33 למסקנה, הגמ' דחתה את הה"א הזאת, אך לא ברור האם זוהי קביעה בדין ה"מעשה", כלומר שהמעשה אכן מגלה דעת ולא צריך לטהר את הכלי באופן פיזי, או בדין "ידות" – ה"יד" אכן מוגדרת כחפצא של אוכל או כלי.